

2. АСПЕКТИ НОРМУВАННЯ ТА ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ФАХОВОЇ МОВИ ЕКОНОМІКИ ТА БІЗНЕСУ

(І. М. Гнатишена)

В епоху бурхливого розвитку терміносистем до ряду першочергових висувається завдання нормалізації інтернаціональної термінології, бо мова науки та техніки, як і будь-який інший інструмент пізнання, повинна бути точною, щоб оптимально слугувати цілям, які стоять перед нею.

У лінгвістиці існують два підходи до визначення поняття "норми". Перший розглядає норму як закономірність, що регулює використання мовних засобів, представники другого підходу розуміють під нормою сукупність найбільш стійких, традиційних реалізацій елементів мовної структури, котрі відображені та закріплені суспільною мовною практикою.

Мовна норма повинна бути гнучким, доцільним і достойним інструментом використання мови в конкретній ситуації спілкування. Норма не може бути чимось консервативним, що встановлено назавжди, тому що людські поняття постійно рухаються, розвиваються, змінюються. З розвитком людського досвіду пізнання його проекція в мові повинна відобразитися також на властивостях мовної норми.

Вважаємо, що термінологічну норму не слід розуміти однозначно: або як загальносприйнятне використання, що закріпилося в мові, або ж як терміни, котрі офіційно зафіксовані в стандартах, словниках, довідниках тощо. Не варто забувати, що в основі сучасної норми лежить взаємовідношення між літературною традицією вживання слова і широкою розповсюдженістю нових особливостей даного слова серед носіїв

літературної мови у даний час. Важливо пам'ятати, що поняття норми є двояке: з одного боку, існує норма мовної свідомості колективу, який користується даною мовною ідіомою, а з іншого — нормативність, що є плодом процесів стандартизації. Остання виступає як специфічна властивість літературної мови, звідси відоме протиставлення літературної мови як кодифікованої, нормованої іншими формами існування мови. Якщо врахувати при цьому, що визначальну роль для термінологічної норми грає функція найбільш повного вдоволення потреб професійного спілкування, тоді стає зрозумілим, що ця норма не зводиться тільки до фіксації мовних використань.

У зв'язку з вищесказаним, одним з базових понять термінознавства на сьогоднішній день стало поняття професійного варіанту норми. Це відповідність системно-структурним основам мови в цілому, сучасним діючим тенденціям розвитку мови і адекватність мовного вираження надмовним потребам. Отже, у професійному варіанті мови повинно співіснувати і те загальне, притаманне мові науки як різновиду загальнолітературної мови, і те особливе, що є тільки в мові науки, яка обслуговує професійно-специфічну сферу спілкування людей.

Введення до наукового вжитку цього поняття було продиктоване практичними потребами: термінологічною працею, пов'язаною з проблемою впорядкування та стандартизації термінології. Дійсно, перед тим, як увійти до збірників рекомендованих термінів або до Держстандарту, термін повинен бути оцінений з різних боків. І, якщо на початку 70-х років насамперед підкреслювалась лінгвістична правильність терміна, тобто його відповідність вимогам норм літературної мови, то у 80-і роки поряд з поняттям лінгвістичної норми правомірно вводиться поняття змістової нормативності термінів, до компетенції якої входить змістове співвідношення терміна (знака) і його дефініції, терміна і поняття, реалії, а також поняття логічної нормативності.

У багатьох дослідженнях зіставляються рекомендації деяких термінологічних словників з реальним використанням термінів у науково-технічних текстах. Переконавшись у тому, що більшість рекомендацій не знаходять необхідного відгуку в галузі використання, автори праці приходять до висновку, що більш необхідними є словники-каталоги, де терміни не визначаються, а показуються у їх реальному текстовому вживанні, тому що нормативні видання не завжди відображають реальні процеси, що відбуваються у терміносистемі, і включають терміни малоінформативні, які неточно і неповно описують терміносистему.

Вважаємо, однак, що такі висновки занадто категоричні, бо не можна заперечувати доцільність нормативних або тлумачних термінологічних словників, як не можна говорити також про малу інформативність менш уживаних термінів. Разом з тим, не варто відводити лінгвісту лише функцію обліку мовних вживань, бо якщо професійний варіант норми — це аксіома, то відпадає будь-яка необхідність процесів нормалізації, і в результаті довелося б зробити висновок, що норма властива всім мовним утворенням. Але ж у такому випадку втрачається науковість її інтерпретації, всі функції

лінгвістики стосовно до мовної норми зводяться до реєстрації вже готових норм незалежно від їхньої комунікаційної доцільності з усіма їхніми різновидами, недоліками та протиріччями. У даному випадку під нормою розуміються типові термінологічні ряди і моделі утворення термінів-інтернаціоналізмів. Використання термінів-інтернаціоналізмів у науковому мовленні постає як узус (реалізація правил норми в мові).

У нормативних словниках наводяться не схоластичні рекомендації, а більш перспективні варіанти вже зареєстрованих у мовній практиці термінологічних знаків. Якщо ж частотність останніх нижча за частотність, наприклад, їх синонімів, то це ще не свідчить про помилки при укладанні словника. Безумовно, частотність корелює із уживаністю, але вживаність термінів не завжди обумовлює продуктивність. Функція продуктивності в термінології позбавлена (або повинна бути позбавлена) суб'єктивності, що викликано, передусім, вимогами точності, однозначності, інформаційної насиченості, відсутності емоційного забарвлення терміна. Не останню роль при цьому повинен відігравати критерій естетичності терміноутворень, який так чи інакше пов'язаний з іншими вимогами. Термінологам відомі непоодинокі випадки просторічч, вульгаризмів, жаргонізмів у мові науки та техніки. Ясна річ, таких казусів потрібно уникати.

Вважаємо, що за основу створення наукових рекомендацій у галузі термінології потрібно брати, насамперед, здатність терміна орієнтувати користувача на його (терміна) понятійну сторону, "підказувати" раціональну й виправдану відповідність між планом вираження та планом змісту, що викликано як завданням взаєморозуміння, так і методичними передумовами засвоєння термінології. Безумовно, такі відповідності імпліцитно враховуються поряд з іншими факторами в умовах функціонування термінів при укладанні термінологічних словників, підручників тощо. Але виявлення цих залежностей відбувається далеко не завжди, до того ж воно є суб'єктивним процесом.

Зростання кількості інтернаціоналізмів у сучасній мові науки та техніки віддзеркалює також тенденції міжнародного кооперування, інтеграції багатьох галузей, об'єднання зусиль учених та фахівців з метою високоефективного обміну досвідом та професійного спілкування. Таким чином, в цілому можна визнати, що "світ ніби інстинктивно, під впливом потреб та необхідності, завжди прагнув до уніфікації найбільш важливої для суспільного життя наукової та технічної термінології" [4, 37].

Якщо на ранніх етапах розвитку науки чітко проявлялася залежність способу номінації від рівня розвитку національної мови, її традицій терміноутворення, то на сьогоднішній день проходить певне нівелювання у виборі національних засобів, посилюється їх інтернаціоналізація. Саме таким способом можливе здійснення нормалізації термінологій на міжнародному рівні, тому що інтернаціоналізація шляхом асиміляції одних і тих самих форм здатна усунути протиріччя між інтернаціональним характером змісту та національним характером способу його вираження. Безумовно, проблема інтернаціоналізації тісно пов'язана з процесом запозичення, однак між ними

не можна ставити знак рівності, оскільки далеко не кожен запозичений термін є інтернаціональним. Інтернаціоналізми є результатом взаємодії цілого комплексу взаємопов'язаних процесів. Інтернаціональним вважається той термін, ізгос якоро проходить через термінології трьох або більше неблизькоспоріднених мов. Від інтернаціоналізмів не можна вимагати повної конгруентності, структурної тотожності. Тут, звичайно, не йде мова про абсолютну тотожність інтернаціоналізмів, яка може проявлятися лише частково, у схожості окремих елементів за формою та значенням, бо абсолютно однаковими у зовнішній формі ці слова бути не можуть хоча б через природні розбіжності в артикуляційній базі кожної мови. До того ж, у переважній більшості мов можливі далеко не всі типи складу, та й сполучуваність наявних фонем часто обмежена. Не останню роль тут грає й типологія мов. А якщо врахувати існування розбіжностей у системах письма щодо принципів написання, то можна прийти до висновку, що схожість інтернаціональних слів може бути лише відносною. За загальноприйнятною схемою, основні принципи чергування інтернаціонального та національного такі:

1. Не слід ратувати проти загальноновживаних слів;
2. Не слід застосовувати іноземні слова, коли існує рідне.
3. Іноземне слово лише тоді заслуговує права громадянства, коли разом з ним засвоюється нове поняття.
4. Нема потреби відмовлятися від таких слів, які не можна замінити одним рідним словом, а можна передати лише описово.
5. Слід вивчати іноземні слова, що вживаються в кількох значеннях.
6. Не брати іншомовних слів, які для своєї мови звучать дивно або містять чужі звуки, які важко передати.
7. Переробці підлягають закінчення запозичених слів.
8. Запозичене слово повинно змінюватися так само, як і рідне [3, 21].

Особливої уваги заслуговують випадки співіснування свого елемента та запозичення з іншої мови, коли вони означають одне й те саме поняття. Саме це явище і спостерігається у термінології економіки та бізнесу сучасної німецької мови. Запозичення або витісняють слова рідної мови, або співіснують з ними як синоніми. Інколи старе слово та новий термін з такої пари слів мають різні стилістичні значення. Є випадки, коли "своє" та "чуже" слово співіснують, коли вони фактично є абсолютними синонімами. У такому разі науковим терміном є лише останнє, тоді як перше вживається, в основному, у повсякденному мовленні.

Питання про роль інтернаціоналізмів у термінотворчому процесі пов'язане насамперед з проблемою встановлення критеріїв, які визначають поняття інтернаціонального та відрізняють інтернаціональні слова від запозичень. На жаль, у сучасному мовознавстві питання вивчення інтернаціональних елементів у мовах ще не одержали свого законного місця: вони висвітлюються в різних розділах лінгвістичної науки, але, як правило, побіжно, без всебічного розгляду цієї теоретично й практично важливої категорії. Тобто інтернаціоналізми, або інтернаціональна лексика, згадується

лише в роботах з лексикології певних мов, насамперед при розгляді історичних пластів лексики мови.

Чіткі критерії інтернаціоналізму, на жаль, відсутні, і тому різні науковці тлумачать дане поняття по-різному, що є цілком природним, бо мовні явища не завжди можуть бути визначені однозначно: два або навіть три пояснення, кожне на свій лад, можуть виявитися цілком справедливими. Дане поняття не мало достатнього теоретичного обґрунтування, бо автори наукових праць, де вперше висвітлювалося це питання, були не мовознавцями, а поліглотами-практиками. Тому не дивно, що дуже часто виникала плутанина між справжніми інтернаціоналізмами та простими запозиченнями, бо будь-яке запозичення, навіть якщо воно було зроблене лише однією мовою, могло бути “приписане” до інтернаціоналізмів.

Незважаючи на це, необхідність розрізняти інтернаціоналізми та прості запозичення все-таки існує хоча б тому, що, як правило, слова вважаються інтернаціональними тоді, коли вони, на думку більшості науковців, однакові за зовнішнім виглядом та значенням як мінімум у трьох неспоріднених мовах. Але не слід і тут абсолютизувати інтернаціональні знаки щодо їхньої присутності в неспоріднених мовах. Їхня відносність проявляється у питаннях кількості, соціальної бази, генетичного відношення мов, що входять до ізоглос інтернаціоналізмів, у співвідношенні їх форм та значень. Абсолютизація вимог до різних аспектів інтернаціональності нерідко веде до серйозних непорозумінь.

Основні критерії для віднесення будь-якого слова до числа “чужих” або “своїх” такі:

1. Наскільки сполучення звуків даного слова відповідає загальноприйнятим сполученням даної мови;
2. Наскільки морфологічна форма й окремі формальні належності слова відповідають загальноприйнятим в даній мові, гармонують з усією будовою мови;
3. Чи є похідні від слова, що розглядається, та чи не стоїть воно окремо.

Слід також пам'ятати, що не кожне запозичення — це інтернаціоналізм, так само, як і не кожен інтернаціоналізм обов'язково повинен бути прямим запозиченням. Внутрішня форма, вмотивованість також може бути інтернаціональною. Звідси пропонується розрізняти сім типів міжнародних лексичних знаків, що об'єднані схожістю:

1. Значення, вимови, написання та вмотивованості (з однаковою словотворчою або змістовою структурою);
2. Значення, вимови та написання;
3. Значення, вимови та вмотивованості, але не написання (в мовах з різними системами письма та принципами написання);
4. Значення, написання та вмотивованості при різній вимові (насамперед, у мовах з загальною ієрогліфічною писемністю);
5. Значення та вимови при різниці в написанні та мотивації (у мовах з різними системами письма);

6. Значення та написання при різній вимові та вмотивованості (у мовах зі спільною ієрогліфічною базою);

7. Значення та вмотивованості, але не вимови та написання .

Отже, внутрішня форма знаків, включаючи їх буквальне значення, теж враховується носіями будь-якої мови, при цьому вмотивованість теж може бути різною (фонетична, морфологічна або семантична). Якщо інтернаціональне найчастіше асоціюється з повним або частковим запозиченням іншомовних терміноелементів, їх зовнішньої та внутрішньої форми, то національне — з пуризмом. Обидва явища, як відомо, мають як свої плюси, так і мінуси. Інтернаціоналізми сприяють взаєморозумінню між народами, полегшують через наявність спільного лексичного, зокрема, термінологічного фонду роботу з науковою літературою, написаною іншими мовами. З іншого боку, безглузде зловживання запозиченнями засмічує мову словами, незрозумілими для більшості носіїв даної мови, що робить наукову літературу занадто важкою для сприйняття навіть для фахівців, а наукова лексика перетворюється у своєрідний жаргон, зрозумілий лише вузькому колу посвячених.

Актуальною є проблема термінів-інтернаціоналізмів, що виростає зараз до рівня проблеми соціальної. Тут суперечливим та складним є питання розмежування запозичень та інтернаціоналізмів. Вважаємо за доцільне виділяти з числа запозичень інтернаціоналізми, під якими ми розуміємо “слова, що мають міжнаціональний характер вживання завдяки наявності в багатьох (не менше, ніж у трьох) різнотипових мовах їх однакового значення та аналогічної вимови” [2, 104]. Інтернаціоналізми не можна відносити до слів рідної мови, оскільки в такому випадку ми заперечуємо їх головну особливість — інтернаціональний характер їх значення, їх функціонування, не можна також зарахувати їх повністю до запозичень, оскільки існує чимало прикладів слів рідної мови, що стали інтернаціоналізмами. Таким чином, інтернаціоналізми можна розглядати як окремий пласт лексики, що здебільшого має характер запозичень, але виходить за їхні межі.

У зростанні кількості інтернаціоналізмів у сучасній мові науки та техніки лінгвісти вбачають як користь, так і шкоду. Терміни-інтернаціоналізми відповідають вимогам короткості та чіткості термінів, мають досить високу точність термінованого поняття, значну семантичну стійкість. До того ж частка термінів-інтернаціоналізмів значно вища в найновіших галузях науки та техніки (наприклад, у кібернетиці, ядерній фізиці, обчислювальній техніці, космонавтиці тощо). Оскільки традиційні старі галузі стосуються більш ранніх етапів розвитку теорії та практики, вони нормалізувалися мовним організмом, були об'єктом як державної кодифікації, так і впорядкування через мовний вжиток. Динаміка мовних процесів з часом призводить до витіснення чужих рідній мовній системі утворень і замінює їх часом довшими термінологічними сполуками з ресурсів рідної мови, внутрішня форм яких більш “прозора” [6, 194]. Нерідко такі сполуки в певний період паралельно з першими інтернаціоналізмами обслуговують галузь науки та техніки. Відомо водночас, що

інтернаціоналізми мають підвищену здатність словотворення. Від них легше утворюються похідні слова, ніж від споконвічних, загальноживаних. З іншого боку, бувають випадки, коли доцільніше застосовувати терміни рідної мови, оскільки вони нерідко мають більшу зрозумілість, ніж інтернаціональні слова. Там, де немає необхідності у вживанні іншомовних слів, де вже функціонує звична лексична одиниця рідної мови, немає потреби проводити якусь заміну. Так чи інакше почуття мовного патріотизму слід послідовно узгоджувати із вимогами світових процесів, загального розвитку науки та техніки, оскільки інтернаціональне не суперечить національному і обидві ці категорії взаємозбагачуються, взаємопоповнюються. Саме з цих міркувань ми не можемо погодитися на вживання сполучення “чужомовне слово”, оскільки останнє в кінцевому результаті належить до словника даної мови і не викликає у мовців якогось почуття відчуженості. Отож нашими порадами стосовно вживання інтернаціоналізмів мають стати почуття зваженості, доцільності та фахового взаєморозуміння як всередині країни, так і на міжнародному рівні. В процесі дослідження чи вживання інтернаціоналізмів *volens-nolens* постає питання наявності чи відсутності в них повноцінної внутрішньої форми. Але ж для виявлення внутрішньої форми терміна-інтернаціоналізма потрібне знання не всієї мови-продуцента, а лише значень певного корпусу типових морфем. Отже, якщо не у видимій формі, то імпліцитно, у своїй будові та вживанні похідні терміни-інтернаціоналізми мають повноцінну внутрішню форму. Тому як з методичної, так і з фахової точки зору дуже важливо знати походження та зміст запозиченого терміна чи його елемента. Масив подібних терміноелементів може слугувати вельми корисним довідниковим матеріалом для спеціаліста з метою фіксації, нормування наявних термінів та правильної побудови нових термінологічних одиниць.

Методами вивчення інтернаціоналізмів, що відображають істотні ознаки цієї об'єктивної міжмовної категорії, є:

- 1) ареальний, що дозволяє встановити ономаціологічні ізоглоси та райони розповсюдження інтернаціоналізмів на лінгвістичній карті світу;
- 2) синхронно-зіставний, що відображає основну схожість та різницю в масі інтернаціоналізмів пар або груп зіставлених мов;
- 3) методи аналізу індивідуального мовлення в умовах двомовності та багатомовності (зокрема перекладу), що дозволяє перевірити реальну здатність інтернаціоналізмів регулярно утотожнюватися й полегшувати передавання інформації від мови до мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В. В. Интернациональные элементы в лексике языков // Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке. — Кишинев, 1971. — С. 251–264.
2. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. — М., 1990.

3. Володина М. Н. Соотношения национальных и интернациональных элементов в процессе терминологической номинации. — М., 1984.
4. Кияк Т. Р. Про аспекти стандартизації української термінології // Лінгвістика тексту за фахом та проблеми прикладного термінознавства. — Львів – Рівне, 1992. – С. 35–39.
5. Dorner F. Zur Terminologie der Terminologie: Kritisches zu den grundlegenden Fachausdrücken einer neuen Wissenschaft // Muttersprache 4 (1995). – S. 103–122.
6. Hartung W. Theoretische Positionen zur sprachlichen Differenziertheit // Linguistische Studien, Reihe A, 72/11. – Berlin, 1999. – S.192–200.
7. Sprissler M. Standpunkte der Fachsprachenforschung. – München, 2001.